Fig. 1. Kirken og kirkegården set fra vest. NE fot. 1981. - *Church and churchyard seen from west.*

TISET KIRKE

NING HERRED

Kirken, der ifølge et pavebrev 1432[1] var viet til apostlen *Mattæus* og martyren *Mauritius,* var i middelalderen, og så længe domkapitlet bestod, underlagt ærkedegnens tilsyn (om denne visitationsret se s. 1367).[2] 16.juni 1687[3] blev kirken overdraget til Constantin Marselis; den blev dog ikke lagt under baroniet Marselisborg, men gik efter Marselis' død 1699 i arv til enken Sophie Elisabeth Charisius, som indlemmede den i stamhuset Constantinsborg, oprettet 1703.[4]

Ved en auktion 27. marts 1799[5] solgtes kirken til et konsortium bestående af præsten og tre sognemænd, der igen afhændede den til sognets beboere.[6] Kirken overgik til selveje 1.juli 1961.

Sognet var fra slutningen af 1500'rne og indtil 1873 *anneks* til Viby,[7] hvorefter det blev et selvstændigt pastorat.

I følge indberetning til Ole Worm 1623[8] havde der på Ravnholt mark været en *helligkilde,* Marie kilde, hvor unge møer og piger vaskede sig og bad til jomfru Maria.

Kirken led stor skade under Torstenssonfejden 1643-45, hvor svenskerne holdt kvæg på kirkegården og »handlede ilde med Guds hus«.[9] - Ifølge et *sagn(?),* meddelt af sognepræsten 1824, skulle †pulpituret i skibets vestende (se dette) i sin tid have været benyttet af beboerne i landsbyen Aldrup, der blev ødelagt under svenskekrigene 1657-60.[10]

Kirken ligger frit i landskabet på en højning vest for landsbyen, nær Århus-Horsens landevej. Terrænet er højest under skibets østende og falder herfra mod vest og nord.

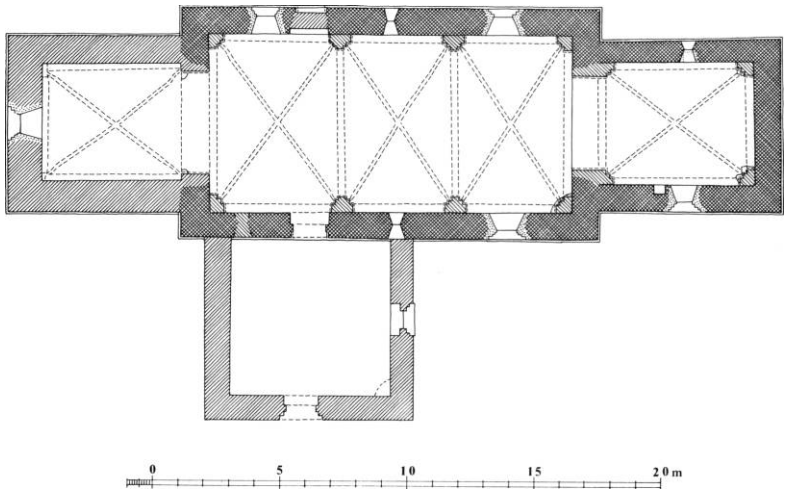

Fig. 2. Plan 1:300. Målt af Jens Hougård og Jørgen Viemose 1971, tegnet af Marianne Nielsen 1983. - *Plan 1:300.*

Fig. 3. Snit gennem skib 1:150. Målt af Jens Hougård og Jørgen Viemose, tegnet af Marianne Nielsen 1983. - *Section through nave 1:150.*

Den rektangulære *kirkegård,* hvis areal 1862[11] blev anslået til 1107 kvadratfavne (ca. 3900 m^2), har bevaret sine gamle skel og kranses af en række store aske- og elmetræer.[12] Den hegnes i syd og vest af svære, græsbegroede markstensdiger, der i nord o. 1900 er omdannet til en cementafdækket kløvstensmur, i øst til en teglhængt kampestensmur, omsat 1966[13] i forbindelse med indretningen af en ny *indgangsport* med jerngitterfløje. To små ganglåger vestligst i det søndre og nordre dige benyttedes i 1800'rne af beboerne fra henholdsvis Solbjerg og Ingerslev. - De tre indgange var 1707[14] ganske brøstfældige og manglede *†riste* »at holde svin og fæ af kirkegården«. Den østre indgang, 1729[15] betegnet som en *†port,* var 1862 2⅔ favne bred (ca. 5 m) og var opført af hugne kampesten og dækket af et lille tegltag.

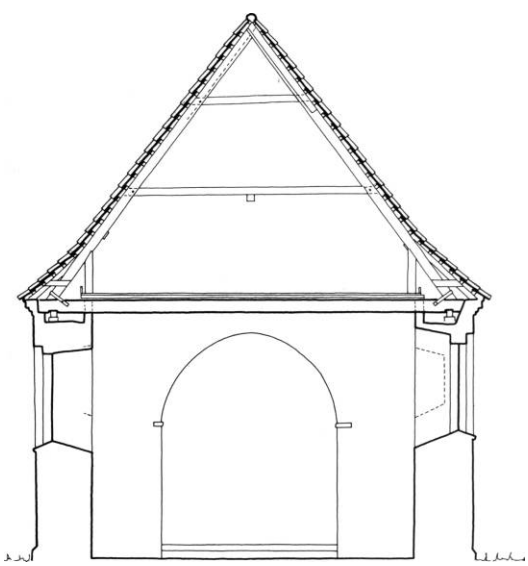

Et hvidkalket og teglhængt *†lighus,* opført 1904 nord for hovedindgangen i øst, afløstes 1966[13] af et nyt *ligkapel* i kirkegårdens sydøstre hjørne (arkitekt H. P. Nielsen), bygget i ét med kirkegårdsmuren; her lå indtil da en gammel *†kirkestald.* Et *†skolehus* ved kirken er nævnt 1768.[16]

Kirken består af romansk kor og skib, hvortil der på reformationstiden er føjet et tårn i vest og et våbenhus i syd. Orienteringen er omtrent solret.

Den høje *kvaderstens*bygning er rejst over en sokkel med skråkant; vinklerne er rette og grundplanen afsat med stor nøjagtighed. Den anvendte *måleenhed* synes som i Tranbjerg (s. 2219) at være en kort jysk fod på ca. 28,3 cm. Målt med denne enhed er kor og skib udvendig henholdsvis 24 og 32 fod brede og skibet 58 fod langt. Springet mellem kor og skib (113 og 113 cm) svarer til 4 fod, mens murtykkelsen over soklen (105-107 cm) kun er 3¾ fod; medregnes soklen er muren 4 fod tyk.[17]

Materialer og teknik. De veltildannede granitkvadre er muret i regelmæssige skifter med forbandt mellem kor og skib; indvendig er væggene af marksten. I skråkantsoklen indgår i syd meget lange sten: 308, 301 og 286 cm (sml.

Fig. 4. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1981. - *Church seen from south-east.*

Stjær s. 2088). Koret er 12 skifter højt, skibet 15, aftagende i format fra neden og opad.[18] I skibets facader ses endnu byggestilladsernes små, retkantede *bomhuller,* lukket med granit. I syd er der ét hul øverst i 5. skifte og fire nederst i 6. skifte; i nord findes bomhullerne nederst i henholdsvis 6. og 10. skifte med en indbyrdes afstand på 155 cm. I hjørnet mellem skib og våbenhus ligger yderligere tre kvadre med afhuggede hjørner til bomhul. I skibets østre *taggavl,* den eneste bevarede, ses nederst aftrykket af en indstøbt, vandretliggende bjælke, 3,5 m lang.

Dørene sidder lige over for hinanden og hæver sig begge over den gennemløbende sokkel. Norddøren, der nu markeres af blændinger ude og inde, var i 1800'rne[11] tilmuret med mursten i flugt med murfladen. Syddøren[19] (fig. 9) er sat af hjørnehugne kvadre og afsluttes med et rundbuet stik, der udgår fra profilerede *kragbånd* (jfr. s. 2127, fig. 3) og indrammer det tilbagetrukne tympanonfelt, som hviler på døranslaget. *Tympanet* (fig. 8) smykkes af et relief med to modstillede løver, sådan som det også ses på portalerne i bl.a. Skejby (s. 1372), Malling og Astrup. Det ene dyr, der har halen mellem benene og op over ryggen, angriber det andet med tungen ud af flaben. I det lave relief er kun øjne, ører og tæer markeret. Mellem dyrene ses en lille halvrund høj eller »øsken«. Løverne omgives af en akantusranke, med karakteristiske »klaser«, der udgår fra flaben af to små dyrehoveder i hjørnerne - på samme måde som den tilsvarende ranke på det korbuekragbånd (fig. 6), der nu er indmuret i våbenhusets sydgavl.

Vinduer. Kirken har efter alt at dømme haft i alt ni højtsiddende og svagt smigede vinduer: ét i hver af korets sider samt tre i hver af skibets langmure. Af disse er kun korets nordvindue samt de to midterste vinduer i skibet stadig i brug. De to sidste er placeret nøjagtig midt i

Fig. 5-6. (Korbue)kragbånd, indmuret i våbenhuset (s. 2238). Erik Skov og NJP fot. 1957 og 1982. - *Cornices (of chancel arch) included in wall of porch.*

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1981. - *Church seen from north-east.*

murene, det nordre med bund 285 cm over skråkantsoklen, det søndre et granitskifte højere. Korets østvindue anes svagt indvendig; alle øvrige vinduer er opslugt af nyere med undtagelse af det vestligste i skibets sydside, der på grund af portalen er anbragt tæt ved hjørnet. Vinduerne dækkes af monolite granitoverliggere. 1889[20] lå der to overliggere på kirkegården.

Indre. Fra den oprindelige korbue, ommuret ved hvælvslagningen, stammer formodentlig to *kragbånd,* nu indmuret i våbenhuset. De måler 120x31 cm, hvorfor enderne må have sprunget et stykke frem fra den noget tyndere triumfmur. 1) (Fig. 6), indsat med undersiden opad i våbenhusets sydmur, smykkes over en tovstav af en akantusranke, der som den tilsvarende på tympanet (se ovf.) udspyes af gabet på et lille dyr. 2) (Fig. 5), indsat i vestmuren, har et enklere udformet rankeslyng over rundstav.

I korets sidemure er der to lavtsiddende, retkantede (gemme)*nicher;* i skibets sydøstre hjør-

Fig. 8. Sydportalens tympanon (s. 2237). NE fot. 1981.- *Tympanon of south portal.*

Fig. 9. Sydportal (s. 2237). NE fot. 1981. - *South portal.*

ne, syd for korbuen, er indmuret en kampesten med en rund fordybning, muligvis en *oldtidskværn*(?).

Ændringer og tilføjelser. Formentlig i slutningen af 1400'rne (sml. †kalkmalerier) indbyggedes hvælv i kor og skib, og senere opførtes et tårn i vest og et våbenhus i syd. I begge de tilføjede bygninger indgår store mængder romanske granitkvadre, der må være ført hertil fra en nedlagt †*kirke,* hvoraf adskillige blev nedbrudt i Århus stift på reformationstiden;[21] også i Viby kirkes tårn (s. 2133) er der genanvendte romanske kvadre. Det er tvivlsomt, om materialerne er hentet fra den lille †kirke i Solbjerg (s. 2251), der på dette tidspunkt formodentlig længe havde været ude af brug.

Hvælvene er i den gængse sengotiske udformning, hvilende på falsede hjørne- og vægpiller med små kragled; i skibet er der spidse skjoldbuer og runde gjordbuer; korhvælvet, der kun har runde buer, kan være ommuret. I forbindelse med hvælvslagningen nymuredes den runde *korbue,* hvis vanger er i ét med korets hvælvpiller.

Tårnet med det karakteristiske pyramidespir, i Danske Atlas 1768[16] fremhævet som »et skønt tårn«, er som nævnt overvejende rejst af *genanvendte, romanske kvadre.* Over skråkantsoklen (hvoraf to sten er ca. 2 m lange) er der i nord brugt kvadersten helt til gesimsen, i syd og vest til højde med skibets murkrone, hvorefter der er muret med munkesten. Midt i nordfacaden sidder et tidligere (korbue)*kragbånd*(?), der på undersiden har en hulkel, og Uldall bemærkede 1889 i vestmuren to lange kvadre med rundstav. Væggene er indvendig af marksten. Mellemstokværkets vinduer i syd og vest, der nu er lukkede, har sider af romanske smigsten, mens det nordre, der stadig er i brug, er sat af små hjørnekvadre og dækkes af en kvader med rundstav.

Østmuren, der er helt af tegl, hviler på en bred, rund aflastningsbue, udspændt mellem

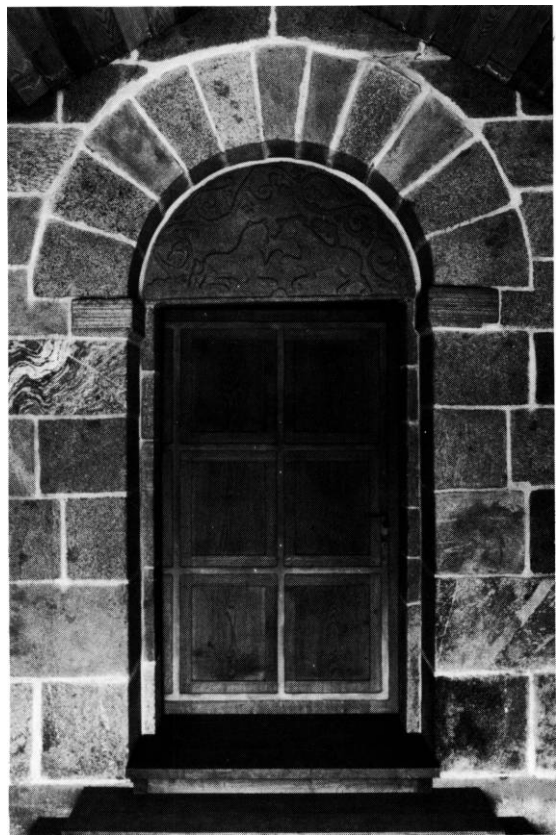

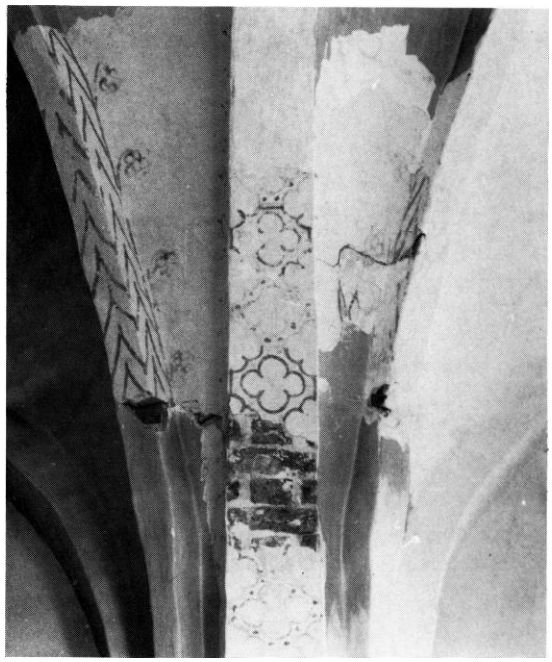

Fig. 10. †Kalkmalede dekorationer fra slutningen af 1400'rne, i nordsiden af skibets hvælv (s. 2241). Olaf Olsen fot. 1967. - *Decorative †wall-paintings from the end of the 1400's on the north side of the nave's vaulting.*

Fig. 11. Røgfang i våbenhuset (s. 2240). NE fot. 1981. - *Flue for lead founder's hearth in the porch.*

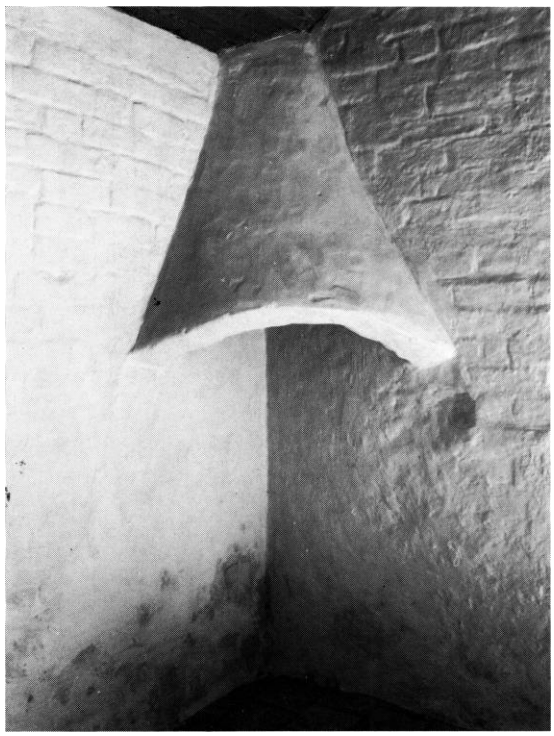

tårnets flankemure; buen er i nyere tid undermuret med et stik af mindre sten. I forbindelse med tårnbyggeriet nedrev man skibets taggavl og brød en svagt spidsende bue med murede vanger mellem skib og tårnrum. Dette dækkes af et samtidigt *krydshvælv,* hvilende på kragsten i hjørnerne (kvadre med fladen opad), 1,8-1,9 m over gulv, samt skjoldbuer undtagen i øst. Rummet far lys gennem et stort, muret vindue i vest, udvendig falset.

Der er adgang til tårnet ad en udvendig, tømret *fritrappe,* der fører op til en dør østlig i mellemstokværkets sydmur. 1729[15] manglede »en låge for opgangen til tårnet med lås for«; synet påbød, at der blev anskaffet en ny, »at ingen skulle afskære rebet, som klokken ringes med, såsom kirken ligger så nær ved alfare vej«.

Tårnet afsluttes over en muret gesims med et firkantet pyramidespir i to afsæt ligesom i Saksild (Hads hrd.) og som dette sandsynligvis opsat i 1730'rne; klokken er støbt 1737 (sml. også ombygningerne i Ormslev 1734 (s. 2159) og Kolt 1732 (s. 2181)). Taget er nederst tækket med tegl, mens selve klokkehuset er klædt med kobber. Der er to små, rundbuede lydhuller i hver af de fire sider, hvis træværk tidligere blot var tjæret, og hatten klædt med bly. - Før ombygningen har tårnet formodentlig haft et egentligt klokkestokværk, dækket af et sadeltag med gavle i øst og vest. Det teglhængte tårn var 1707[14] ganske brøstfældigt i nordøstre hjørne, og 1715[15] manglede den østre »tinding« (kam)tagsten.

Det store, lave *våbenhus* er som tårnet overvejende opført af genanvendte, romanske kvadre, heriblandt to kragsten (se ovf.); væggene er af munkesten i munkeskifte. Et lille vindue i øst sidder i en fladbuet niche, den fladbuede dør i syd i et nyere, rundbuet spejl. Den ommurede taggavl og gesimserne er formodentlig kommet til i 1700'rne (se ndf.). Trælofttet lå indtil o. 1888[11] så lavt, at det delvis skjulte skibets syddør; 1962[13] afløstes gipsdækket af et vifteformet loft.

Blystøberkamin(?). Et røgfang (fig. 11) med aftræk til en kamin i våbenhusets sydøstre hjør-

ne er sandsynligvis samtidig med bygningen, idet døren er forskudt en halv meter mod vest. Skorstenen kan være muret med henblik på omsmeltning af kirkens blytage, sådan som det kendes i Sønderjylland (DK. SJyll. s. 2668 og 2956), men har samtidig givet mulighed for opvarmning af rummet, så der i dårligt vejr f.eks. har kunnet afholdes tingmøder.

Tagværkerne, hvis ældste dele må stamme fra hvælvslagningen, har dobbelt lag hanebånd; afsavede bjælkeender fra de gamle trælofter tjener som spærsko. Bladede samlinger i skibets spær viser, at tagværket her oprindelig havde svajede krydsbånd, ligesom Mårslet (s. 2261).

Vedligeholdelse og istandsættelser. Kirken var i begyndelsen af 1700'rne ret forfalden. Ved synet 1707[14] var korgavlen revnet i syd og nord, og de to trækbjælker, der skulle holde den på plads, var rådne; det samme gjaldt murremmene, der bar korets utætte blytag. Skibets tag manglede tagsten, og sugfjælene var forfaldne. De brøstfældige tårnmure burde udbedres, og »teglværket« herover understryges. På våbenhuset manglede en vindskede, og døren var ganske utjenlig. I tårnrummets vindue skulle indsættes tre vindjern for at holde tyve ude; de øvrige vinduer manglede ruder og bly. I gulvet trængte en del mursten til at udskiftes.

Nogle af de nævnte mangler og skader er formodentlig udbedret i forbindelse med tårnets ommuring i 1730'rne. Ved samme lejlighed eller måske lidt senere er sugfjælene afløst af de barokke murgesimser, der også pryder gavlene og giver tagene deres opskalkede profil.[22] Koret bevarede blytaget indtil 1874,[11] da det blev hængt med tegl som på skib og våbenhus.

De nuværende, rundbuede støbejernsvinduer er indsat o. 1880.[11] - Det lille (romanske) vindue i skibets nordøstre hjørne var 1729[15] »af nød og trang« klinet til med ler, »fordi præsten kunne ej have en bog liggende på prædikestolen, når det blæste fra nord.« Synet betegnede 1816[23] skibets nordvinduer som små og mørke og ønskede dem udvidet; dette skete dog først o. 1850,[24] da de nuværende, falsede og rundbuede vinduer blev etableret. De to vinduer i

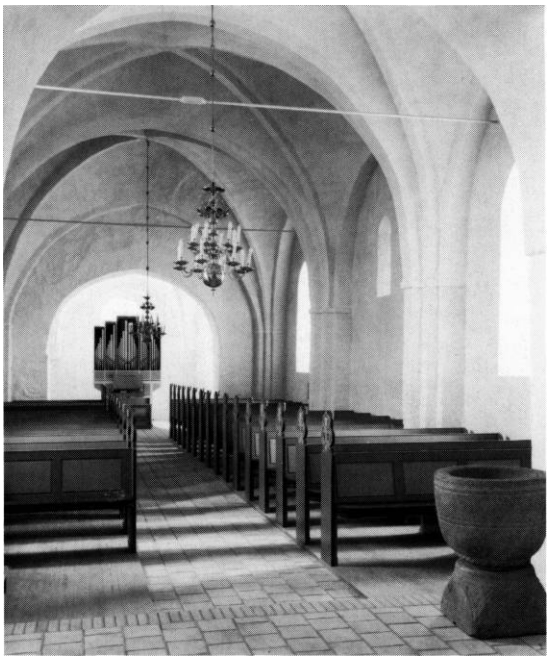

Fig. 12. Indre, set mod vest. NE fot. 1981. - *Interior, looking west.*

korets og skibets sydside havde da retkantede rammer af træ.

Korets gavl og nordmur blev omsat o. 1873;[11] trækbånd og jernankre i både kor og skib tjener fremdeles til at binde murene sammen.

Varme. Et varmeapparat (en ovn?) blev repareret 1897.[24] Kirkens kalorifer afløstes 1966[13] af et luftvarmeanlæg med kedelrum i ligkapellet.

Kirkens indre præges i dag af en omfattende *restaurering* 1966-73[13] (arkitekterne H. P. Nielsen og H. P. Holm Nielsen, Odder), hvorunder kalklagene i vægge og hvælv blev afbanket (se †kalkmalerier) og kvaderstensmurværket i syd delvis omsat. I gulvet ligger gule teglstensfliser, der har afløst sorte og hvide cementfliser fra o. 1911;[11] under stolene er der bræddegulv. Våbenhus og tårn samt korets og skibets taggavle står hvidtede; de øvrige kvaderstensfacader blev renset for kalk i 1880'erne.[24]

†*Kalkmalerier.* Under afbankningen af hvælvenes kalklag 1967 fremkom i skibet nogle fa fragmenter af en sengotisk *†ribbedekoration,* for-

Fig. 13. Altertavle, med maleri udført af P. A. Lyders 1876 (s. 2242). NE fot. 1981. - *Altar-piece with painting by P. A. Lyders 1876.*

modentlig udført umiddelbart efter hvælvenes opmuring, i slutningen af 1400'rne. Dekorationen, der igen blev overkalket, var i egnens vanlige, enkle stil, i rødbrune og gråblå farver: På ribberne var der stregtynde sparrer ledsaget af små, fembladede blomster på kapperne, på skjoldbuerne krydsende rundbuer og på gjordbuerne firpas, malet med enkle konturer som i Århus domkirke (s. 432).

INVENTAR

Oversigt. Kun en mindre del er bevaret af kirkens ældre inventar: den romanske døbefont med det sydtyske dåbsfad fra o. 1550, og af alterets tilbehør de sengotiske alterstager samt kalk og disk, skænket 1682. Prædikestolen fra o. 1600 er delvis ombygget 1878, og af stoleværket er blot levnet de tulipansmykkede gavle fra 1697, svarende til Holmes og Mallings. Klokken er støbt 1737 af Laurentz Strahlborn, Lübeck.

Alterbordet er en fyrretræskasse fra o. 1870,[11] 1967 beklædt med blåt fløjl.

†Sidealterbord. Udformningen af hvælvpillen i skibets sydøstre hjørne angiver, at der her har stået et alterbord (jfr. fig. 2).

†*Alterklæder.* 1707 var alterklædet af rødt fløjl med guldgaloner, men skønt nyt »ganske ilde medhandlet og skåren af ukrudt«.[14] 1843[24] krævede synet, at navnetrækket og årstallet på det nye alterklæde skulle borttages, uvist af hvilken grund. 1862[11] var bordet dækket af et gammelt, rødt klæde kantet af røde frynser.

Altertavlen (fig. 13) er et stort maleri, olie på lærred, af Kristus og Maria Magdalene, signeret »P. A. Lyders 1876«. Farveholdningen fremhæver den lyse Kristus over for den mørkklædte kvinde, i rød kjole og med blågrå kappe. Maleriet er indfattet i en nygotisk, portalformet ramme kronet af et kors. Nederst står med gyldne versaler: »Rør ikke ved mig ... Ev. Joh. 20. cap. 17. vers.« Rammen er grønmalet med røde og gyldne profiler, gavl og sidetårne er grågrønne og rødbrune, korsene gyldne.

Som alterdekoration tjente 1845-1875[24] et stort, sort †*trækors* med forgyldte kanter og med et mindre, gyldent kors malet midtpå. - Om den tidligere †altertavle hed det 1845 kun, at intet af den kunne benyttes.[24]

Altersølv. Alterkalk (fig. 15) og disk, ifølge indskrift på kalken skænket af »lens Andersen Kivs 1682«; bægeret »Fornyet 1892«. Den 19,2 cm høje kalk har ottetunget fod med tilsvarende fodplade og høj, glat standkant. På en af fodtungerne to ens stempler for Århus-guldsmeden Lauritz Christensen Wild (Bøje II, 1981, 5854). Den har ottekantede skaftled med små profilstave op mod den lille knop, hvis seks rudebosser springer frem mellem over- og undersidens drevne rudebosser, der er næsten forsvundne ved en reparation. Det store, glatte bæger er 1892[11] omstøbt samtidig med disken, dog er det ældre bægers kursivindskrift gentaget. Den flade *disk,* 12,7 cm i tvm., der på randen har et (nyt) graveret cirkelkors, har under

Fig. 14. Indre, set mod øst. NE fot. 1981. - *Interior, looking east.*

bunden bevaret sit mestermærke svarende til kalkens.

Oblatæske og *vinkande,* udført 1937 af F. Hingelberg, Århus, og skænket til »Minde om Jens Lund«. Skål, skænket 1979 af Søren Pedersen, Åbenrå. *Vinskummeske* 1923. - En †*oblatæske* og †*vinkande* af sort porcelæn (jfr. Stjær s. 2099) stod tidligere fremme på alterbordet.[11] †*Alterkanden* var 1862[11] af blåt glas med et kors.

Sygesæt, nyere, stemplet »Sørensen«, muligvis for Jens Peter Sørensen, Århus, der fik borgerskab 1870 (Bøje II, 1982, s. 248). Kalken, 12,2 cm høj, har rund, profileret fod, skaft bestående af koniske led samt fladtrykt, glat knop. Bægeret har kraftig mundingsprofil og på siden et graveret kors med trekløverformede korsarmsender. Under foden mestermærket og Århus bystempel. Den tilhørende disk, 7,6 cm i tvm., har graveret cirkelkors på randen og under bunden samme stempler som kalken.

Alterstager. 1) (Fig. 16), sengotiske, 26,3 cm høje, med ret lave, ens, fladtprofilerede fod- og lyseskåle. Lysepigge af messing, den ene antagelig fornyet. 2) Kopier af sengotiske stager, 39,3 cm høje; lysepigge af jern. Nyere, syvarmet *lysestage.*

Messehagler, tre moderne. †*Messehagler.* 1671 overtog kirken fra Århus domkirke en gammel, brun fløjls messehagel, som »hr. Christen i Wibye« (dvs. sognepræsten Christen Jensen Wibye) betalte 6 sldlr. for efter vurdering.[25] 1707[14] var haglen af rødt fløjl med guldgaloner, men ilde medtaget ligesom †alterklædet (se ovenfor). 1862 bestod den af blåt fløjl med et sølvbroderet kors. Den 1875 anskaffede hagel var atter af rødt fløjl.[11]

Fig. 15. Alterkalk skænket 1682 af Jens Andersen Kivs, udført af Lauritz Christensen Wild, Århus (s. 2242). NE fot. 1981. - *Chalice donated 1682 by Jens Andersen Kivs, made by Lauritz Christensen Wild, Århus.*

Alterskranken er fornyet 1967, men den tidligere tungede form er bevaret. *†Skranke* fra 1870'erne[24] havde drejede søjler under profileret håndfang.

Døbefont (sml. fig. 19), romansk, af rødlig granit, 91 cm høj og kummen 70 cm i tvm., i de væsentligste træk svarende til Hvilsted-fonten (Hads hrd.). Den høje, bægerformede kumme har ved mundingsranden to flade rundstave, den øvre med rester af tovstav. Midt på kummen er et smalt bånd, angivet ved indhuggede riller. En tovstav markerer overgangen til det lave skaftled. Foden er formet som et terningkapitæl med to øvre, flade rundstave samt omløbende, indristede linier til markering af skjoldene; på hjørnerne spinkle stave. 1883 blev fonten afrenset, så granitten blev synlig. 1862 stod den i korets nordvesthjørne,[11] nu under korbuen i nord.

Dåbsfad (fig. 17), o. 1550, sydtysk arbejde, af messing, tidligst omtalt ved et syn 1707;[14] 65 cm i tvm., 6,5 cm dybt indvendig ved randen. Den drevne og punslede dekoration, der er af en ret almindelig type bl.a. svarende til Vibys (s. 2140), består af en hjort-og-hund-frise på randen og på den hvælvede bund, hvor midtfeltets bebudelsesscene er omgivet af en delvis udpudset minuskelring med det gentagne, uforståelige ord: »mivcave«. Stemplede ornamenter, blade og sekstakkede stjerner, afgrænser dyrefriserne; på randen ses desuden fabrikationsmærket »RS« (fig. 18).

†Dåbskande af tin, anskaffet 1862.[11]

Korbuekrucifiks, opsat o. 1948, skåret af Anker J. Andersen, Tiset, †1965. Den 56 cm høje, brunferniserede figur er ophængt på et sortmalet korstræ.

Prædikestol (fig. 20), o. 1600, delvis fornyet 1878. Fra den oprindelige stol er bevaret de tre

Fig. 16. Sengotisk alterstage (s. 2243). NE fot. 1981. - *Late Gothic candlestick.*

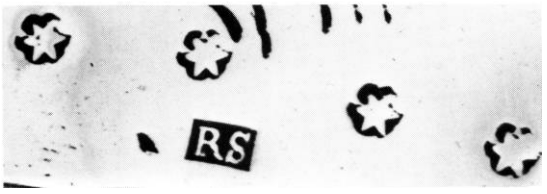

Fig. 17. Dåbsfad af messing fra o. 1550, sydtysk arbejde (s. 2244). NE fot. 1981. - *Brass baptismal dish from c. 1550, South German work.*
Fig. 18. »Fabrikationsmærke« og stjernestempler på dåbsfad. NE fot. 1981. - *»Maker's mark« and star stamp on baptismal dish.*

storfelter med de flankerende fire søjler samt indramningerne af frise- og postamentfelter. De fritstående søjler er lave, med kannelerede skafter, hvis prydbælter bærer tre sammenstillede englehoveder (fig. 22b); i de korintiske kapitælers dækplade (abacus) er udskåret et diminutivt hoved. Stor-, frise- og postamentfelter indrammes af kraftige, omløbende æggestav- og profillister. Under storfelternes arkader ses reliefskårne dydefigurer, navngivne på den kartoucheindfattede plade, hvorpå de står. Fra øst »prudentia«, Klogskaben (fig. 22c) med slange og spejl hvori glas, »pattentia«(!), Tålmod, med Gudslammet i bånd, begge dyder stående foran en baggrund af indridset murværk med rundbuede døre. I tredie felt »spes«, Håbet (fig. 22a), med hånden hævet mod en sky. Arkaden bæres her af volutter med henholdsvis mands- og kvindehoved i profil og med et klæde ophængt i den indre volut.

1878 blev store dele af stolen fornyet; allerede 1707[14] havde et syn omtalt, at de øvre lister var i stykker. Fornyelserne omfattede rammeværk, frise- og postament med tilhørende profillister. Samtidig blev stolen egetræsmalet som det øvrige inventar, og de gyldne frakturindskrifter, omtalt 1862,[11] blev genopmalet af »R.Jensen 1878«.[26] - 1935 blev stolen restaureret af Povl Jensen, [27] der gav den en ny, broget staffering og opmalede indskrifterne, i frisen: »Salige ere de som Høre Guds Ord oc bevare det, Luc. 11«, på postamentet: »I skulle giøre effter Ordet ... Jac. 1«. 1967 blev stolen sænket og en ny trappe tilføjet.

Stoleværk 1967, med genanvendelse af gavlplanker fra 1697, opstillet ud mod midtgangen, 13 i syd og 16 i nord.[28] Gavlene (fig. 21) svarer

Fig. 19. Romansk døbefont (s. 2244). NE fot. 1981. - *Romanesque baptismal font.*

Fig. 20. Prædikestol o. 1600, delvis fornyet 1878 (s. 2244). NE fot. 1981. - *Pulpit c. 1600, partly renovated 1878.*

til og er rimeligvis udført af samme snedker, som har leveret stole til Holme 1688 (s. 2208) og Malling. De glatte planker er af fyr; topstykkets oprullede slanger omslutter en tulipan med sit løg, de syv gavle med årstallet »1697«, de øvrige blot med blade. Nymalede 1967. En af de tre gavle, der nu står i tårnets underste stokværk, er blåmalet, med lysblå bund for de brune slanger, tulipanen gul med grønne blade; de to andre brunmalede. Ifølge synsprotokollen 1862[11] bestod stoleværket, hvortil de omtalte gavle hørte, af 47 »lukkede« (dvs. med døre) stole med rygstød og fodskamler; de var da malet med perlefarve, fra 1850.[24]

1884-85[11] opstilledes nyt †*stoleværk* svarende til Holmes tidligere, fra 1882 (s. 2208). - †*Præstestolen,* der forhen var anvendt som skriftestol, stod indtil 1862 i korets nordvesthjørne. †*Degnestolen,* som havde sin plads lige overfor, flyttedes samme år hen under korbuen.[11]

†*Kirkekiste* omtales i inventariet 1727[15] som »en gammel, beslagen kiste at gemme alterets ziir udi«.

†*Pengetavle,* som »degnen gik omkring med«, var 1729 ubrugelig.[15] To firkantede †*fattigbøsser* af blik, med påmalet indskrift: »Tiset Kirke«, stod 1862 på hver side af døren ud til våbenhuset.[11]

†*Pulpitur,* tidligst omtalt 1729,[15] beskrives 1768 som »smukt«,[16] men forekom 1816 så formørkende for kirken, at man tre år efter ønskede det nedtaget eller nylavet.[23] (Jfr. s. 2235).

Orgel, bygget 1969 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Det er et standardorgel, model »Ishøj«, med syv stemmer, ét manual og pedal. I tårnrummet. †*Orgel,* bygget 1921 af A. C. Zachariasen.[13] Det var opbygget i to huse flankerende tårnrummets vestvindue. †*Orgelharmonium* nævnes 1908.[24]

Salmenummertavler 1973. Tre store *tavler* svarende til præsterækketavlerne og stoleværket fra o. 1885 og beregnet til skydenumre, ligger nu i tårnets nederste stokværk. En ældre †tavle, glat, med tvillingbuet gavl, til kridtnumre ved »Nadver« og »Daab«, kendes fra et ældre fot. i NM.

To ens *præsterækketavler,* 1873, af ferniseret eg; de har tovstavsramme, brudt topgavl med blomster og hængestykke med pålagte blade. På våbenhusets vestvæg.

Maleri, signeret P(eter) H(olm), forestillende kvinderne foran Kristus, før ophængningen på

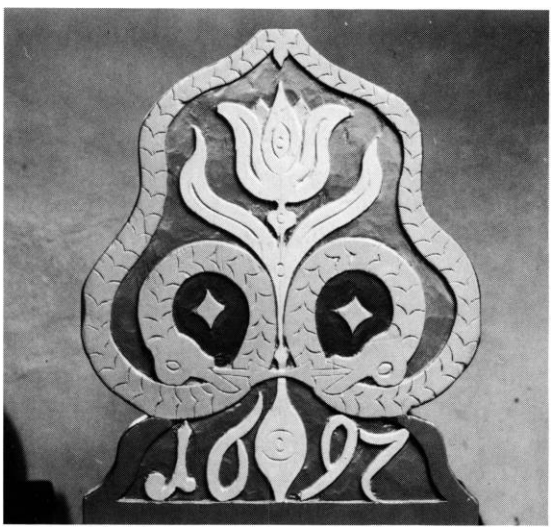

Fig.21. Topstykke af stolegavl 1697 (s. 2245). NE fot. 1981. - *Top of bench-end 1697.*

Fig. 22 a-c. Prædikestolsdetaljer o. 1600 (jfr. fig. 20). a og c). Felter med dyderne »Håbet« og »Klogskab«, b). Englehoveder på søjle (s. 2245). NE fot. 1981. - *Details of pulpit c. 1600 (cf. fig. 20). a and c). Panels with the Virtues »Hope« and »Wisdom«, b), Angels' heads on column.*

korset. Olie på lærred, 75x92 cm. O. 1965 anbragt på skibets nordvæg.

To ens *lysekroner,* o. 1900, ottearmede barokkopier; i skibet.

Klokke, støbt 1737 af Laurentz Strahlborn, Lübeck. Den store klokke, 83 cm i tvm., hvis dekoration svarer til Brabrand-klokkens (s. 1539), har om halsen et stærkt læderet bånd, der muligvis har rummet en indskrift. Det ledsages af fint udførte båndakantusornamenter med vindrueklaser (fig. 24); et enkelt tilsvarende ornament er på klokkelegemet anbragt over og under støberindskriften, med reliefversaler: »Lavrentivs Strahlborn me fecit Lvbecæ anno 1737«, (L.S. gjorde mig i Liibeck i året 1737). Til siderne herfor et skråtstillet englehoved med kraftige, udbredte vinger. Store stykker er slået af slagkanten, der smykkes af akantusblade. Ophængt i nyere slyngebom. Den oprindelige, håndsmedede **knebel* findes nu i Den gamle By (inv. nr. 269:47). Den er ca. 66 cm lang, med tværoval ophængningsbøjle. Knebelen tiltager i tykkelse nedefter og afsluttes af indknebet, sekskantet tap. 2x2 diagonaltstillede slidmærker ses på det tykkeste sted.

†*Klokker.* Ved klokkeskatten 1528[29] afleveredes to klokker med al jernfang (ophænget), undtagen 1 knebel. De vejede henholdsvis 1 skippund 3 lispund og 3 skippund 1½ lispund. - 1715[15] klagedes over, at trappen til tårnet var livsfarlig at gå opad, hvorfor man ikke kunne ringe med klokken; også 1862[11] var man utilfreds med den besværlige opgang.

Gammel *klokkestol,* muligvis fra 1700'rne, af eg, med skråstivere til gulv og skråbånd til det øvre bjælkelag.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 25), fra 1500'rnes slutning, af lysbrun kalksten, ca. 198x113,5 cm og 4-5 cm tyk, nu ved et brud delt i to stykker. Inden for en enkeltprofileret ramme er hele stenens flade optaget af et kartoucheindrammet skriftfelt, hvis indskrift er forsvundet bortset fra enkelte reliefversaler ved den ene side. Til det øvre rul-

leværk slutter sig en stor, vifteformet halvroset, hvis blade skiftevis er konkave og konvekse. I hvert af stenens hjørner en reliefroset, mellem de nedre et symmetrisk skjold, hvis spids går ud over stenens kant. I skjoldet et stort reliefbomærke. Endnu 1889[20] lå stenen i kirkens gulv, senere indmuret i våbenhusets ydermur, hvorfra den blev udtaget under sidste restaurering; nu i tårnets mellemstokværk.

2) 1600-25, af lysgrå kalksten, 198x110,5 cm; indskriftens reliefversaler næsten bortslidt. Stenen, der er beslægtet med nr. 1 i Folby (s. 1841) har en bred, omløbende ramme med en indskrift fra Iob 19, 25-27: »Hand skal herefter igen opvekke mig af iorden ..., oc mine øien skal skve hannom oc ingen fremit«. Stenens flade dækkes af et stort, skjoldformet skriftfelt med indskæringer for hjørnecirkler, med indvendig tungebort, hvori de siddende evangelister med deres tegn. Foroven et stort englehoved med udbredte vinger, forneden et skjold med et sløjfeagtigt bomærke. 1889[20] i kirkens gulv, nu i våbenhusgulvet.

To ens *kirkegårdsmonumenter* (fig. 23), o. 1856 og 1864, af støbejern, er opstillet øst for koret. 1) »Gaardmand« Niels Andersen fra Battrup, †aug. 1856 i sit 38⅓ år; gift i 10 år med Mette Pedersdatter, »som med 4 smaae Børn beklage hans tidlige Bortgang«. 2) »Gmd« (gårdmand) Niels Sørensen fra Battrup, †20. sep. 1864 i sit 39½ år; gift i seks år med Mette Pedersdatter.

De næsten ens støbejernsmonumenter, 146 cm høje over en 27 cm høj granitsokkel, har lav trekantgavl mellem hjørneakroterier og krones af kors. Fodstykkets forside smykkes af et relief, en fremstilling af den nyklassicistiske allegori over »livsløbet«: en dødsengel siddende på en kransesmykket piedestal, støttende sig til en nedadvendt fakkel; foran står tre omkransede, kegleformede søjler (meta). Stelens indskrifter,

Fig. 23. Kirkegårdsmonumenter af støbejern over to gårdmænd og deres hustru, †1856 og †1864 (s. 2248). NE fot. 1981. - *Churchyard monuments of cast iron to two farmers and their wife, †1856 and †1864.*

Fig. 24. Ornamentbort på klokke støbt 1737 af Laurentz Strahlborn, Liibeck (s. 2247). NE fot. 1981. - *Ornamental border on bell cast 1737 by Lauritz Strahlborn, Liibeck.*

i relief, står henholdsvis med kursiv og versaler. På stelens bagside sløjfeophængt krans, på siderne krydsende, nedadvendte fakler. Sorttjæret.

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet: Synsprotokol 1862-1925. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske Landsbykirker, V, 1889, s. 129-33. - Korrespondance 1935-36 (prædikestol), 1971-72 (hovedrestaurering), indberetning ved Vibeke Michelsen 1980 og 1981 (inventar og gravminder). - Fyldige udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM 2. afd. - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1983.

Notebøger. NM 2. afd.: Povl Jensen XIV, 1935, s. 43-44 (prædikestol).

Tegninger og opmålinger. NM 2. afd.: Opstalt af kirkens nordfacade ved Aksel Skov 1947. - Plan og snit af kirken ved Jens Hougaard og Jørgen Viemose 1971.

Litteratur: MeddÅSt. 1973, s. 70-73.

[1] ActaPont. VII, nr. 5813.
[2] Vedr. de gamle, biskoppelige afgifter kirkehavre og -lam, se under Viby s. 2130.
[3] Kronens Skøder II, 614.
[4] LA Vib. Constantinsborg arkiv. Erektionspatent 1703 (G321.1).
[5] LA Vib. Marselisborg birks arkiv. Auktionsprotokol 1725-1820 (B56E.22), fol. 299.
[6] LA Vib. Ning hrd.s provsti (C29H.8).
[7] Jfr. Viby s. 2131.
[8] Præsteindb. til Ole Worm, s. 49.
[9] RADaKanc. B 160. Indlæg til registre og tegneiser 12. aug. 1647.
[10] LA Vib. Århus bispearkiv. Viby-Tiset 1683-1845 (C 3.640).
[11] Synsprotokol 1862-1925.

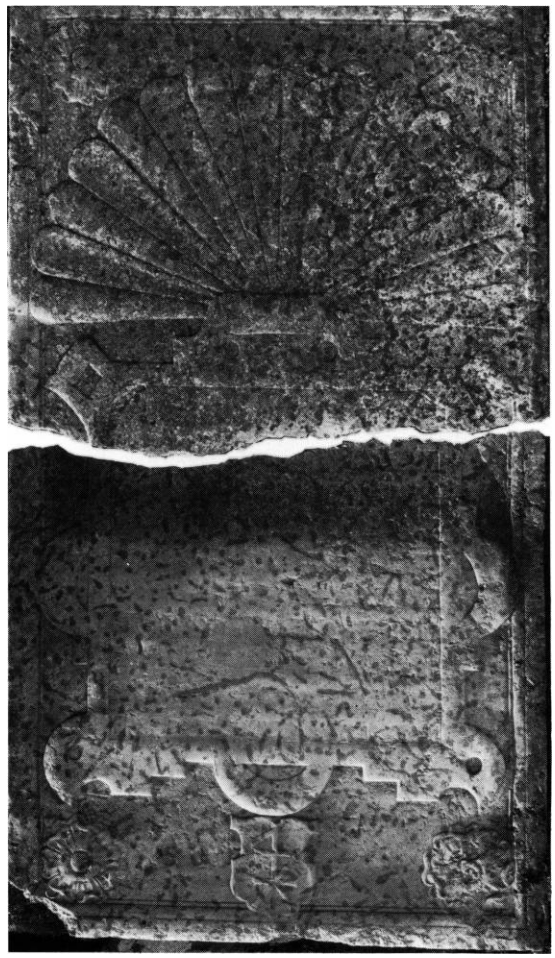

Fig. 25. Gravsten nr. 1, fra 1500'rnes slutning, med brud tværs over midten (s. 2247). NE fot. 1981. - *Tombstone no. 1, from end of the 1500's, with break right across middle.*

[12] Kirkegården var 1862 uden beplantning, jfr. note 11.
[13] MeddÅSt. 1973, s. 70-73.
[14] Erhvervsarkivet. Marselisborg birk. Tingbog 1701-08 (DC5), syn over kirken, fol. 342ff.
[15] LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C 3.1166-76).
[16] DaAtl. IV, 1768, s. 109.
[17] Korets nordmur er dog væsentligt tyndere: 85-90 cm.
[18] De nederste fire skifter måler henholdsvis 50, 44, 40 og 39 cm.
[19] Jfr. Mackeprang: Granitportaler, s. 222, 270-71.
[20] Uldall.
[21] Lensmanden Peder Ebbesen Galt nedbrød 1536-48 et større antal kirker og kapeller i stiftet. Jfr. M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 1920, s. 126 samt DaKancReg. s. 460.
[22] Kirken var ifølge synet 1787 (jfr. note 15) istandsat fa år forinden.
[23] LA Vib. Århus amts nordre provsti. Synsprotokol 1813-26 (C29I.2).
[24] LA Vib. Hads-Ning hrdr.s provsti. Synsprotokoller 1842-1908 (C 31.1-4).
[25] LA Vib. Domkirkeinspektionsarkivet, rgsk. 1645-74 (C 617).
[26] Indskrift på vestligste postamentfelt.
[27] Lidt guld og farver var bevaret på det oprindelige træværk.
[28] 1885-1967 var gavlene opstillet langs væggene.
[29] RA. Rgsk. ældre end 1559. Liste over indkrævede klokker 1528-29. 108 A.

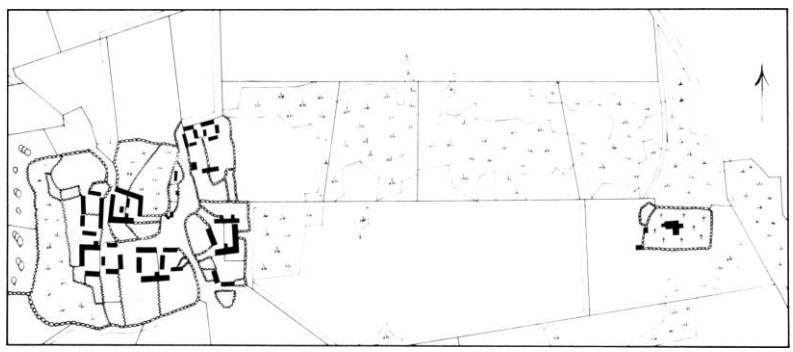

Fig. 26. Tiset 1:10000. Målt 1782, forandringer medtaget til 1859. - *Map of the village 1782.*

SUMMARY

Tiset church, which stands isolated on rising ground and at some distance from the village, was dedicated to the Apostle Matthew and St. Maurice the Martyr. There is little doubt that the earliest parts of the building date from the second half of the 12th century. The facades are constructed of dressed ashlar, while fieldstones are used for the inner walls. Of the round-arched portals the one to the south is distinguished by a relief on the tympanum which depicts two opposed lions. It is related to portrayals in other churches in the Århus diocese. There were originally three windows in the chancel and three in each of the two longitudinal walls of the nave, all round-arched and with double bevels. During the decades around the year 1500, as in most other churches in the diocese, vaulting was included, a porch erected in front of the south door and a tower added at the west end of the nave, all built of brick, although a strikingly large amount of reused granite ashlar, possibly from a demolished church, was used for the extensions. The porch is unusually large and is distinguished by having a contemporary hood. The tower's divided pyramid spire, like the brick cornices of the church, stems from rebuilding in the 1730's.

Only a small part of the earlier furniture of the church is still preserved: the Romanesque baptismal font with the South German baptismal dish from c. 1550. Among the altar furniture are the Late Gothic candlesticks with the chalice and paten donated 1682. The pulpit from c. 1600 was partly reconstructed in 1878, and of the pews only the tulip-decorated bench-ends, corresponding to those of Holme and Mailing, have come down to us. The bell was cast in 1737 by L. Strahlborn, Liibeck.